

Олеся Ткаченко,
Тетяна Соловійова
(Переяслав-Хмельницький)

ІСТОРІЯ БЛАГОДІЙНОСТІ У ВИСВІТЛЕННІ АВТОРІВ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті дається характеристика змісту наукових праць істориків XIX – початку XX ст., тематики їх наукових досліджень, розроблених ними концепцій історії благодійності. На основі аналізу низки джерел простежено певні особливості у розвитку історіографії благодійності XIX – початку XX ст. Використовуючи праці науковців із питань благодійності окреслено актуальні напрями досліджень, їхні особливості, що дозволило визначити характерні риси, притаманні для праць цього періоду історіографії.

Метою статті є дослідження праць авторів XIX – початку XX ст., де висвітлено історію благодійності.

При написання статті були використанні такі методи як: історичний, хронологічний, аналізу праць дослідників і порівняння.

Ключові слова: історія, історичне джерело, історіографія, благодійність.

Питання благодійності, меценатства в Україні довгий час замовчувалися. Історія благодійного руху взагалі, а діяльність окремих осіб, зокрема, залишалися поза увагою дослідників. Не приділялося належній увазі і дослідженню історіографії цієї проблеми. Однак вивчення історії розвитку благодійності, вивчення досвіду діяльності у справі меценатства допоможе більш зважено вирішити проблеми збіднілого населення, віднайти оптимальне співвідношення між державними і громадськими структурами у справі опіки.

Вітчизняна історіографія благодійності, що відродилася в незалежній Україні, сягає своїм корінням у XIX ст., коли зросла зацікавленість до цього явища у зв'язку із збільшенням пожертв на користь збіднілих верств населення. Благодійність і милосердя усвідомлювалося не лише як релігійна потреба, а в першу чергу, як суспільний обов'язок. Саме в цей час були створені історичні огляди благодійності. Їх автори знаходили і збирали по рукописним документам факти філантропії, починаючи з X ст., систематизували і коментували знайдені свідчення.

У 1818 р. Міністерством поліції було опубліковано працю «О общественном призрении в России». Перша частина носила назву «О начале устройства и распространения в России общественного призрения, о нынешнем состоянии оного под ведомством приказов общественного призрения и изданные о сем предмете законы до учреждения губерний» [10]. Вона з'явилася після того, як в 1815 р. на вимогу Державної ради почав видаватися «Звід існуючих законів». Частину другу складав Звід законів Приказів «общественного призрения», який включав 539 параграфів узаконюю, що відносилися до функціонування цих приказів. Таким чином, перший відомий історичний огляд благодійності з'явився в рамках кодифікації, яка проводилася в період правління Олександра I. Детальний виклад змісту роботи був зроблений М. Варадиновим у «Історії Міністерства внутрішніх справ» [3].

Питання авторства цього історичного огляду до кінця не з'ясоване, хоча у бібліографічних довідниках XIX ст. вказували на О. Стога. Є й інші докази того, що автором першого дослідницького огляду історії російської благодійності був О. Стог. У «Збірнику циркулярів і інструкцій Міністерства внутрішніх справ» говориться, що у

1817 р. начальник відділення колишнього міністерства полоції, старший радник О. Стог склав історію Приказів і Звід законів, указів і правил щодо суспільної опіки.

У 1844 р. у «Журналі Міністерства внутрішніх справ» з'явилася стаття співробітника Господарського департаменту МВС Г.І. Фролова «Развитие и устройство общественного призрения в Империи» [14]. Автор стверджував, що Росія, як і інші країни, пройшла три етапи філантропії. Більша частина статті присвячена виникненню в Російській імперії у першій половині XIX ст. різного роду закладів допомоги бідним: училищ, лікарень, притулків. Г. Фролов наводить статистику, що за 26 років кількість таких закладів зростає із 331 до 793, кількість тих, ким опікуються із 43 тисяч осіб до 157 тисяч [14, с. 409].

Через декілька місяців Г.І. Фролов надрукував ще одну статтю – «Частные благотворительные заведения и общества в Империи» [15]. Автор аналізує два варіанти розвитку благодійності. У першому варіанті розвиток відбувається в тих державах, де через історичні особливості, характер самого народу розвиток народного благоустрою відбувається переважно завдяки приватній діяльності. Саме приватні особи опікуються нужденними, створюючи благодійні товариства, заклади, з метою полегшити фізичні та моральні страждання ближнього. Як приклад такої держави Г.І. Фролов наводить Англію. У другому варіанті процес спостерігається у тих країнах, де благодійність знаходиться в основному в руках держави та уряду (як у Франції).

Недоліки першого варіанту Г.І. Фролов вбачав у розрізненості благодійних закладів, відсутності чітких правил надання допомоги. Недоліки другого – у відсутності тієї людяності, яка є першоджерелом благодійності. Тому оптимальною, на думку автора, буде ситуація, коли уряд, надаючи повну свободу приватним особам і товариствам засновувати і утримувати благодійні установи, буде здійснювати за ними постійний нагляд і опіку.

Далі у своїй статті Г.І. Фролов вказує, що у 1844 р. у Російській імперії існувало 21 благодійне товариство і діяло 52 приватних благодійних заклади. Із 52 закладів 42 знаходилися у віданні МВС, а 10 – під опікою осіб імператорської сім'ї. Подальший зміст статті присвячений діяльності благодійних товариств, їх джерел фінансування, напрямків діяльності. Цікавими у статті є статистичні дані із офіційних джерел МВС.

Наступним кроком у вивченні історії російської благодійності стала стаття А.М. Афанасьєва, яка була опублікована у журналі «Отечественные записки» [1]. У ній 24-річний дослідник робить спробу встановити джерела тексту, що був опублікований у 1818 р. Стогом. Проаналізувавши тексти Лаврентієвського, Іпатієвського, Троїцького, Ніконівського літописів, Зводу державних грамот і договорів, А.М. Афанасьєв уточнив і розширив фактографію благодійної діяльності руських князів, монастирів, церков, духовенства в період X – середини XV ст.

У 1851 р. у журналі МВС був опублікований «Исторический очерк правительственных мер по части общественного призрения в России» [16]. Його автор – Я.В. Хаников, поставив за мету показати історію урядових заходів, щодо суспільної доброчинної діяльності. Він починає історію благодійності із заходів князя Володимира, які датовані 996 р. Розповідь про прояви філантропії приблизно до середини XV ст. базується на літописних свідченнях, наступні події документовані по судобникам 1497 та 1550 рр., Стоглаву, писчим книгам і матеріалам законодавства. Події доведені до кінця правління імператриці Єлизавети Петрівни.

Я.В. Хаников виділяє в історії людства кілька стадій у розвитку благодійності, а саме: 1) коли мотивом благодійності було виключно особисте співчуття; 2) коли благодійність стала елементом поведінки християнина; 3) коли благодійність увійшла в коло державних інтересів. У своїй праці Я.В. Хаников дискутує з А.М. Афанасьєвим, не погоджуючись, що до XV ст. благодійність була розвинута слабо і носила виключно приватний характер.

У 1862 р. начальником Другого відділення Господарського департаменту МВС К. Мушинським була опублікована робота «Устройство общественного призрения в России» [9]. Це був детальний опис історії Приказів опіки з 1775 по 1861 рр., у якому було

показано як упродовж майже 90 років сформувалася розгалужена система, що нараховувала 768 благодійних закладів. Цінність даної праці зростає за рахунок даних статистики, у ній розкривався механізм фінансування добродійних установ.

У 1874 р. було опубліковано «Историческое обозрение мер правительства по устройству общественного призрения в России» [7]. МВС видало у вигляді окремої кишенькової книжечки серію статей, які раніше були надруковані у десяти січневих випусках газети «Урядовий вісник» [12]. У систематизованому вигляді були представлені основні етапи допомоги бідним, починаючи з викупу полонених князями Олегом і Ігорем (911, 945). Джерелом інформації вказувалася Історія Карамзіна, Історія С.М. Соловйова і робота Стога «О общественном призрении».

Нова хвиля зацікавленості питаннями історії розвитку філантропії була викликана проблемами її розвитку у пореформений період і особливо в останній чверті XIX ст. Для заохочення вчених і практиків до перекладів іноземної літератури та створення вітчизняних праць із питань організації громадської опіки та благодійності імператриця Олександра Федорівна запровадила конкурс на кращі твори із вказаної проблематики. 30 листопада 1897 р. були затверджені правила про премії імені імператриці Олександри Федорівни для заохочення написання праць, присвячених благодійності. Планувалося кожні три роки встановлювати премії у розмірі 1500 крб. Цим можна пояснити появу у 90-х роках XIX ст. великої кількості праць, присвячених питанням благодійності.

Перші спроби дати цілісну картину формування державної політики стосовно мало захищених верств населення були зроблені у XIX ст. у роботах П.І. Георгієвського і В.Ф. Дерюжинського. У 1894 р. була надрукована праця професора Санкт-Петербурзького університету П.І. Георгієвського «Призрение бедных и благотворительность» [4]. У своїй монографії він розглядає історію опіки потребуючих у Європі починаючи з античного часу і в Росії, починаючи з прийняття християнства (з церковного статуту князя Володимира). Особливо детально було розглянуто історичний досвід західних країн у XIX ст., плюси і мінуси таких благодійних інституцій як міські дільничні опікунства бідних, станції харчування і сільські колонії у Німеччині та Голландії, благодійні товариства в Англії і США. Автор розглядає можливість застосування європейського досвіду в Росії.

Він коротко зупинився на аналізі головних законодавчих актів Російської імперії, завдяки яким намагалися влаштувати долю пауперизованих категорій суспільства, зробив висновок про непродуктивність державної опіки і закликав зробити ставку на розвиток громадської та приватної опіки.

П.І. Георгієвський запропонував для Росії трьохступеневу систему організації допомоги бідним: на нижньому рівні – збирається інформація про потребуючих і в окремих випадках, як виключення, надається термінова допомога; на середньому рівні – створюється система благодійних закладів або безпосередня допомога грошима, речами, лікарською порадою, ліками; на вищому рівні – здійснюється контроль і загальне керівництво, узгоджується приватна і державна благодійна діяльність.

В.Ф. Дерюжинський у праці «Нужда, порок и благотворительность», узагальнюючи досвід Німеччини, Англії, Франції виділив основні принципи організації громадської опіки, вказав на спеціальне законодавство, особливі інституції, специфіку фінансування тощо.[6]

Суттєвим доповненням до вказаних праць, створених у 90-х роках XIX ст., є спеціальне дослідження С. Гогеля. [5] Автор вказав на особливості явища збідніння на початку XX ст. (масовість, пауперизм, деградація) і виділив два основних завдання благодійної діяльності: тимчасова, переважно трудова підтримка населення і матеріальна допомога. У праці дається коротка характеристика законодавчих актів самодержавства та наголошується на взаємодії різних добродійних спілок.

До добродійних установ належали притулки для дітей незаможних верств населення. Деяких аспектів функціонування, значення їх у справі морального виховання торкається А. Віреніус [2]. Дещо ідеалізуючи цю важливу проблему, автор висловлює міркування про

необхідність розширення мережі дитячих притулків, а також наближення до них існуючих навчальних закладів.

Значний внесок у історіографію благодійності внесли праці відомого публіциста у галузі благодійності Є.Д. Максимова і професійного історика та практика московської благодійності професора В.І. Герье. [8] Обидва автори активно публікувалися з кінця 1890-х років.

У 1898 р. словар «Брокгауз и Ефрон» надрукував статтю В.І. Герье «Призрение Общественное», яка містила детальний аналіз західноєвропейського досвіду допомоги бідним і його відображення у законодавствах Англії, Франції, Німеччини, Данії, Італії, Швеції, Норвегії.

Працюючи в комісії Грота, яка займалася розробкою нового законодавства про допомогу бідним, Є.Д. Максимов розробив цілий ряд аспектів такої допомоги. У своїх роботах він вперше подав історію виникнення земських і міських органів опіки, на основі ґрунтовного статистичного матеріалу показав позитивні та негативні сторони їх діяльності, участь у них окремих осіб і сімей. Однак, будучи представником земських лібералів, він усіляко підкреслював своє негативне ставлення до «Приказів громадської опіки». У цих же роботах розглядаються окремі напівдержавні відомства: відомство установ Імператриці Марії, імператорське Людинолюбне товариство, Російське Товариство Червоного Хреста, Попечительство будинків працелюбства.

Взагалі напівдержавні благодійні відомства користувалися постійною увагою дослідників. Висвітлення їх внеску у справу допомоги знедоленим елементам суспільства носило панегіричний характер, адже ці об'єднання знаходилися під заступництвом царської сім'ї. Здебільшого то були ювілейні видання, які містили цінні данні щодо історії утворення та діяльності благодійних закладів у різних губерніях і участь у них відомих осіб [11].

Певний інтерес становить стаття киянина І. Федорченка, у якій благодійність визначається як одна з форм відносин. Автор дає короткий загальний огляд розвитку вітчизняної благодійності, згадуючи про внесок у цю справу відомих родин. Найбільш досконалою і культурною формою благодійності він вважає громадську опіку [13].

Розвиток у суспільстві поглядів на благодійність і суспільну опіку знайшов вияв і у енциклопедичних статтях. У 1891 р. статтю «Благодійність», написану А.Е. Яновським, надрукував словар «Брокгауз и Ефрон». Загальні історичні відомості склали приблизно четвертину об'єму статті, основну ж увагу автор приділив західноєвропейському досвіду допомоги бідним.

У 1914 р. побачила світ стаття А.А. Борового «Призрение Общественное», де були викладені детальні факти з історії організації допомоги бідним в Англії, Франції, Німеччини. Що стосується Росії, то автор зосередив увагу на діяльності благодійних інституцій, які виникли у 1890-х рр. Статистичні показники, що наводяться у статті були запозичені із таких видань як «Общественное и частное призрение в России», «Благотворительные учреждения Российской империи».

Аналіз вищезгаданих текстів свідчить, що всі автори історичних робіт про благодійність і громадську опіку створювали свої твори, спираючись на факти, викладені у праці «О общественном призрении в России». Лише Я. Хаников зміг вийти за ці межі, вперше показавши відомості про благодійність монастирів і пасторів. Автори майже не розділяли поняття благодійності та громадської опіки, застосовуючи їх для характеристики допомоги бідним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А.М. Историческое развитие вопроса о призрении в России / А.М. Афанасьев // Отечественные записки. – 1850. – №10. – С. 123–144.
2. Вирениус А. Значение учебно-воспитательных заведений для нравственного воспитания / А. Вирениус // Трудовая помощь. – 1899. – № 7.

3. Варадинов Н. История Министерства внутренних дел. / Н. Варадинов. – Ч. II. – Кн. 1. – СПб.: Издательство при Министерстве внутренних дел, 1859. – С. 447–466.
4. Георгиевский П.И. / Призрение бедных и благотворительность / П.И. Георгиевский. – СПб.: Университетская типография, 1894. – 118 с.
5. Гогель С.К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности / С.К. Гогель. – СПб.: Типография Лопухина, 1908. – 145 с.
6. Дерюжинский В.Ф. Нужда, порок и благотворительность / В.Ф. Дерюжинский. – М.: Т-во типографи Владимир Чичерин, 1897. – 145 с.
7. Историческое обозрение мер правительства по устройству общественного призрения в России. – Б.М., 1874.
8. Максимов Е.Д. Общественная помощь нуждающимся в историческом развитии ее в России / Е.Д. Максимов. – СПб.: Типография «Общественная польза», 1906. – 79 с.
9. Мушинский К. Устройство общественного призрения в России / К. Мушинский. – СПб.: Синодальная типография, 1852. – 246 с.
10. О общественном призрении в России. – СПб.: Типография «Общественная польза», 1818. – 86 с.
11. Обозрение учреждений Императрицы Марии в 25-летие, с 1828 по 1853 гг. – СПб.: Синодальная типография, 1854.
12. Краткий очерк истории Императорского Человеколюбивого общества. – СПб.: Типография М.Н. Лаврова и К., 1875.
13. Колмаков Н. Очерк деятельности Киевского Славянского благотворительного общества за 25 лет его существования 1869-1894 / Н. Колмаков. – К.: Типография Е.Федорова, 1894. – 228 с.
14. Правительственный вестник. – 1874. – №№ 9-21(11-25 січня).
15. Федорченко И. Милостыня, благотворительность, общественное призрение / И. Федорченко // Благотворительные общества г. Киева на Киевской Всероссийской выставке 1913 года. – К.: Б.М., 1913. – С. 9–19.
16. Фролов Г.И. Развитие и устройство общественного призрения в Империи / Г.И. Фролов // Журнал Министерства внутренних дел (ЖМВД). – 1844. – Кн. 3. – С. 407–447.
17. Фролов Г.И. Частные благотворительные заведения и общества в Империи / Г.И. Фролов // ЖМВД. – 1845. – № 10. – С. 3–42.
18. Ханыков Я.В. Исторический очерк правительственных мер по части общественного призрения в России / Я.В. Ханыков // ЖМВС. – 1851 – № 10. С. 60–109.

REFERENCES

1. Afanasyev A.M. Istoricheskoye razvitiye voprosa o prizrenii v Rossii / A.M. Afanasyev // Otechestvennyye zapiski. – 1850. – №10. – S. 123-144.
2. Virenius A. Znachenije uchebno-vospitatelnykh zavedeniy dlya npravstvennogo vospitaniya / A. Virenius // Trudovaya pomoshch. – 1899. – № 7.
3. Varadinov N. Istoriya Ministerstva vnutrennikh del. / N. Varadinov. – Ch. II. – Kn. 1. – SPb.: Izdatelstvo pri Ministerstve vnutrennikh del, 1859. – S. 447-466.
4. Georgiyevskiy P.I. / Prizreniye bednykh i blagotvoritelnost / P.I. Georgiyevskiy. – SPb.: Universitetskaya tipografiya, 1894. – 118 s.
5. Gogel S.K. Obyedineniye i vzaimodeystviye chastnoy i obshchestvennoy blagotvoritelnosti / S.K. Gogel. – SPb.: Tipografiya Lopukhina, 1908. – 145 s.
6. Deryuzhinskiy V.F. Nuzhda, porok i blagotvoritelnost / V.F. Deryuzhinskiy. – M.: T-vo tipografi Vladimir Chicherin, 1897. – 145 s.
7. Istoricheskoye obozreniye mer pravitelstva po ustroystvu obshchestvennogo prizreniya v Rossii. – B.M., 1874.

8. Maksimov Ye.D. Obshchestvennaya pomoshch nuzhdayushchimsya v istoricheskom razvitii yeye v Rossii / Ye.D. Maksimov. – SPb.: Tipografiya «Obshchestvennaya polza», 1906. – 79 s.
9. Mushinskiy K. Ustroystvo obshchestvennogo prizreniya v Rossii / K. Mushinskiy. – SPb.: Sinodalnaya tipografiya, 1852. – 246 s.
10. O obshchestvennom prizrenii v Rossii. – SPb.: Tipografiya «Obshchestvennaya polza», 1818. – 86 s.
11. Obozreniye uchrezhdeniy Imperatritsy Marii v 25-letiiye, s 1828 po 1853 gg. – SPb.: Sinodalnaya tipografiya, 1854
12. Kratkiy ocherk istorii Imperatorskogo Chelovekolyubivogo obshchestva. – SPb.: Tipografiya M.N. Lavrova i K., 1875
13. Kolmakov N. Ocherk deyatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo blagotvoritelnogo obshchestva za 25 let yego sushchestvovaniya 1869-1894 / N. Kolmakov. – K.: Tipografiya Ye.Fedorova, 1894. – 228 s.
14. Pravitelstvennyy vestnik. – 1874. – №№ 9-21(11-25 sichnya).
15. Fedorchenko I. Milostynya, blagotvoritelnost, obshchestvennoye prizreniye / I. Fedorchenko // Blagotvoritelnyye obshchestva g. Kiyeva na Kiyevskoy Vserossiyskoy vystavke 1913 goda. – K.: B.M., 1913. – S. 9-19.
16. Frolov G.I. Razvitiye i ustroystvo obshchestvennogo prizreniya v Imperii / G.I. Frolov // Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del (ZhMVD). – 1844. – Kn. 3. – S. 407-447.
17. Frolov G.I. Chastnyye blagotvoritelnyye zavedeniya i obshchestva v Imperii / G.I. Frolov // ZhMVD. – 1845. – № 10. – S. 3-42.
18. Khanykov Ya.V. Istoricheskiy ocherk pravitelstvennykh mer po chasti obshchestvennogo prizreniya v Rossii / Ya.V. Khanykov // ZhMVS. – 1851 – № 10. – S. 60-109.

Ткаченко О., Соловйова Т. История благотворительности в освещении авторов XIX – начала XX века.

В статье характеризуется содержание научных трудов историков XIX – начала XX века, темы их научных исследований, разработанных ими концепций истории благотворительности. На основании ряда источников исследовано некоторые особенности у развития историографии XIX – начала XX века. Используя работы ученых по вопросам благотворительности выделено актуальные направления исследований, их особенности, что дало возможность определить характерные черты для работ этого периода историографии.

Целью статьи является исследование работ авторов XIX – начала XX века, которые раскрывают историю благотворительности.

При написании статьи были использованы такие методы как: исторический, хронологический, анализу трудов исследователей и сравнения.

Ключевые слова: история, исторический источник, историография благотворительность.

Tkachenko O., Solovyova T. The histories philanthropic in historiography of XIX – early XX century.

The article characterizes the content of scientific works of historians of XIX – early XX c., the areas of their scientific studies, and the concepts of historical philanthropic they devised. On the basis of sources analysis the attempt to trace the specific in the development of historiography on philanthropic. Using the works of scientists on philanthropic, important research directions and their peculiarities are outlined, that allowed determining the specific features, appropriate for a period of philanthropic.

The purpose of the study is the fact that by studying of publications to make a comprehensive analysis, clarify the conceptual orientation of this layer of information. The article is written in the tideway of modern approaches to the analysis of historiography sources and is based on the principles of historicism, objectivity, consistency, pluralism. Taking into consideration the specifics of the stude, during its preparation general scientific methods (analysis and synthesis), historical (hroblem-chronological) and interdisciplinary methods (socio-historical, medical and military-historical) were used.

Keywords: *histries, histrical source, histriography, philanthropic.*

Одержано 2.10.2014.